

to situaci zřejmě vede i složité hledání odpovědi na základní otázky: Kam vlastně lidstvo směřuje? Čeho chce dosáhnout? Historie zatím neposkytuje zřetelný návod. Současné lidstvo se zmitá v řadě problémů, těžkostí, a to často na pokraji katastrof (ekologických, nukleárních). Jako zásadní se jeví soustředit celý intelektuální potenciál člověka na tvořivé hledání zodpovědného východiska z tohoto stavu. Odmítnout tendence stáhnout se do ulity, ale naopak přetavit pocit spolupatříčnosti lidí této planety na pocit spoluodpovědnosti za další její osudy. Tuto základní myšlenku by pak měla každá společnost transformovat do svých podmínek.

Současná „informační společnost“ vyžaduje osobnosti aktivní, tvůrčí se schopnostmi rychlého a pružného rozhodování, pohotové orientace. S tím souvisí nezbytná připravenost k sebevýchově, autoregulaci. Náročné životní situace předpokládají fyzickou i duševní otužilost. Ze zřetelů nelze pus-
tit ideály spojené s lidskostí, humanitou. Výchova podporující sebevědomí, individualitu nemusí být v rozporu s výchovou ke spolupráci, družnosti, schopnostem uvědoměle se podřídit. V konečné podobě by pak vždy mělo jít o účast na pokroku, hospodářském a kulturním rozvoji společnosti.

Jako zásadní se jeví vést k jiným životním jistotám (hodnotám) než ekonomickým. Výchozím momentem by měla být především schopnost orientovat se sám v sobě a následně pak v systému životních sfér (přírodní, společenské, kulturní).

Zdá se, že pro výchovně vzdělávací proces současnosti není skutečně nezbytné formulovat konkrétní finální podobu v jednotlivých oblastech výchovy detailně, spíše je třeba položit důraz na cesty, směry, jakými se ubírat, položit dokonale základ k tomu, aby se každý na své úrovni dokázal rozvíjet a pracovat na sobě samém ku prospěchu svému i ostatních.

Předcházející úvahy vedou k tomu, že přes všechny společenské proměny nepozbývá na aktuálnosti a není nijak v rozporu základní představa o všestranně se rozvíjejícím a vnitřně vyrovnaném člověku. Jen takový je schopen prožít svůj život naplno, bohatě, a tím prospět celé společnosti, lidstvu.

Cíl výchovy, J. A. Komenský a my

Josef Mrhač

Efektivnost výchovně vzdělávacího procesu bezprostředně souvisí s obecnou kategorií cíle. Stanovení cíle výchovy představuje výchozí a záměrné zamýšlení, jež by mělo být pro každého výchovného pracovníka vodítkem, ale i kritériem pro posuzování výsledků práce.

Otázce cíle výchovy věnoval pozornost i J. A. Komenský, který cíl výchovy vyvozuje z cíle lidského života a říká: „... nic se nedá pořádně známou běžnou kouskovitostí ani povrchními a chvilkovými snahami.“¹ Pozemský život je jenom přípravou pro život posmrtný, ale má svůj řád a cíl. Vездеjší život je úvodem k životu pravému, který má trvat věčně. V duchu své doby řadí Komenský k cíli výchovy zejména zbožnost, ale i mravnost, kterou považuje za základní předpoklad dobrých vztahů mezi lidmi. Zbožnosti a mravnosti dosahuje člověk moudrý, a to takový, který rozumí cílům, prostředkům a způsobům konání. Má-li člověk dosáhnout svého posledního cíle, musí být vychován pro tento život a pro tento svět.

Při zamýšlení se nad cílem výchovy dbá J. A. Komenský i o rozvoj jednotlivce. Každý má plnohodnotně žít život, ale to může jen ten člověk, který je platným členem společnosti. Charakter cíle výchovy je sociální a souvisí s uplatněním ve společnosti lidí. Proto také člověk postupuje od nižšího cíle k cíli vyššímu. S dynamikou cíle života i výchovy se setkáváme ve „Vševýchově“, ale i v „Didaktice“.²

Pro věk chlapecký je cíl výchovy stanoven s ohledem na praktické potřeby. Mládež se má učit všemu tomu, co potřebuje v životě. Ve „Vševýchově“ věnuje Komenský pozornost rozvoji tělesných schopností, smyslům a rozumu, což souvisí se schopnostmi a dovednostmi číst, psát, vyjadřovat se a kreslit, jako s elementárními předpoklady propedeutickými.

Pro věk jinošský je doporučeno a žádáno osvojení si čtyř jazyků a umění. V tomto období se má ve škole probírat svět, mysl a Písmo za využití syntetické metody, která má pomoci pochopit příčinné souvislosti.

V „Didaktice“ stanovil J. A. Komenský dílčí cíle vztahující se ke školnímu věku, jež jsou důležité pro život a pro další sebevzdělávání. Ve „Vševýchově“ je rozvíjena myšlenka, že celý život je vlastně škola a že člověk si staví vyšší a vyšší cíle a také jich postupně dosahuje. Jsou zde nastíněny i cíle pro školu mužnosti a stáří. Lidé si mají rozumět, pomáhat, a proto mají usilovat o společný cíl. Proto je snahou Komenského rozvíjet „všechny ve všem a všestranně“ — omnes, omnia, omnino, a to tak, aby všeho mohli užívat moudře, aby se ve světě nepotkávali s ničím nepoznaným.

Základním cílem výchovy byla u J. A. Komenského mravnost a znalost věcí, ale i hluboká víra v člověka a v jeho síly. Jeho škola (i po zkušenostech z vypáleného Fulneka a mnoha dalších jeho strastech a strádáních, která souvisejí s třicetiletou válkou) byla dílnou lidskosti. Komenský předpokládá dosažení cíle výchovy i školy, předpokládá, že dobrou výchovou lze zajistit humánní vztahy mezi lidmi, jejich štěstí a spokojenost v míru.

Ideál výchovy byl rozvíjen i ve společnosti antické (kalokagathie — krása a dobro), Aristotelem (systémové pojetí výchovy se zdůrazněním vý-

chovy rozumové, mravní a tělesné), ve filozofii renesanční, italským filozofem T. Campanellou. Cílem výchovy u J. J. Rousseaua je dítě, člověk. L. N. Tolstoj zdůrazňuje iniciativu a tvořivost, lásku a úctu k žákovi jako předpoklady jeho rozvoje, a to zejména na bázi zájmů a schopností. O. Chlup podtrhuje význam výchovy všestranné a staví ji proti jednostrannosti. I japonský pedagog Kumijoši Obara³ ve svém pedagogickém systému zdůrazňuje harmonii, jako nejvyšší výchovný ideál.

Cíl (ideál) výchovy, který naplňujeme, bezprostředně souvisí s harmonickým a všestranným rozvojem člověka jako s předpokladem jeho uplatnění a seberealizace ve společnosti⁴.

Výzkumnými sondami jsme zjistili, že kategorii cíle výchovy není vždy věnována taková pozornost, kterou by si zasloužila.

U všech učitelů jsme se setkali jen s vědomím nutnosti formulovat výchovně vzdělávací cíle (například na začátku školního roku, ke každému tématu vyučovacího předmětu, na každou vyučovací hodinu). Formou písemnou (30 respondentů) nebo promýšlením bez záznamu (15 respondentů). Čtyřicet respondentů výchovně vzdělávací cíle žákům oznamovalo na začátku vyučovací hodiny a pravidelně, 12 respondentů tak činilo nepravidelně, 8 učitelů výchovně vzdělávací cíl žáků neoznamovalo. Při záměrném a přímém pozorování vyučovacích hodin jsme ale zjistili, že 15 z 60 učitelů se stanovenými výchovně vzdělávacími cíli ve vyučování nepracuje — ani v části motivační, ani vyvozovací, procvičovací a hodnotící. Nebývá dosaženo ani stavu, aby žák stanovený cíl přijal, aby se s ním ztotožnil.

Na závěr si připomeňme slova J. A. Komenského v X. kapitole „Nejnovější metody jazyků“: „... při každém studiu máme mít před očima cíl a máme směřovat jedině k němu“. Dále zdůrazňuje a doporučuje učitelé: „... tedy hned od počátku přihlížej k cíli. Ukazuj jej i žákovi, aby sám viděl, kam se míří, začal doufat, že dojde k cíli, a zatoužil po tom. Vidět totiž před sebou hned od počátku cíl a postupovat bez překážky je požitkem pro našeho ducha, který se děsí nekonečnosti a průtahů. ... Hled' si pozorněji cíle než prostředků. Prostředky tu totiž jsou pro cíl, ne pro sebe samy, a k prostředkům se obyčejně přimísí to, co nesměruje k cíli, nelze to rozeznat snáze, než přihlédnutím k cíli. Proto praví Seneca: Hled' na cíl a upustíš od zbytečnosti.“⁵

Poznámky:

¹ Komenský, J. A.: Vševýchova. Praha, SPN 1948, kap. IV., 6.

² Vybrané spisy J. A. Komenského. Sv. II, Praha, SPN 1958, s. 41–282.

³ Cipro, M.: Průvodce dějinami výchovy. Praha, Panoráma 1984, s. 502–512.

- ⁴ Viz např. tyto monografie:
Amonašvili, Š. A.: *Vitajte v škole deti!* Bratislava, SPN 1990.
Blížkovský, B.: *Riadenie výchovno-vzdelávacej sústavy ako optimalizácia procesu a výsledkov výchovy.* Bratislava, SPN 1990.
- ⁵ Blíže viz *Vybrané spisy J. A. Komenského. Sv. III. „Nejnovější metoda jazyků“.* Praha, SPN 1964, s. 204–209

Sociálně mravní výchova

Zora Kozelská

Ráda bych navázala na některé myšlenky J. A. Komenského, který věřil ve velkou sílu výchovy. Podrobněji uvedu mechanismy sociálního vlivu na formování lidské osobnosti.

Můžeme je roztrdit do čtyř skupin:

1. Vnější posilování — ovlivňování — kdy člověk přijímá takové hodnoty a osvojuje si takové postoje, chování, které je v jeho okolí akceptováno a má zároveň pozitivní následky. Jedinec zde podléhá sociální kontrole svých sociálních skupin a neustále se střetává pro své názory a chování s projevy souhlasu či nesouhlasu. Sociální kontrola se projevuje v celém systému sankcí — souhlasných i nesouhlasných nebo přímo odmítavých reakcí na konkrétní chování jedince. Tyto sankce mají dvojí funkci:

1. informují člověka, jak se má chovat, aby byl uznávaným členem svého prostředí,
2. podněcují jej, aby se vyhnul chování, které v jeho prostředí není žádoucí.

Jedinec však podléhá vždy několika kontrolám, jak formálním, tak neformálním. U činitelů kontroly existuje mnohdy různoběžnost a dochází ke známému jevu — ke konfliktu sociálních rolí. Vzniká otázka, který z rozdílně působících činitelů bude mít větší vliv na osobnost.

Je zde možno připomenout dvě pravidla:

1. činitelé neformální kontroly mají většinou větší vliv na člověka než činitelé formální kontroly,
2. vliv sociální kontroly je tím větší, čím více je člověk k tomuto činiteli emocionálně poután.